

STJEPAN MUSULIN

ANTUN BARAC: HRVATSKA KNJIŽEVNOST OD
PREPORODA DO STVARANJA JUGOSLAVIJE

Knjiga I. Književnost Ilirizma, Zagreb 1954.

(Primljeno za Filologiju na 4. sjednici V. odjela od 17. V. 1956.)

Autor je djelo razdjelio u dva glavna dijela, u opći dio pod natpisom »Vrijeme i zadaci« i specijalni književni dio »Pisci i djela«.

U prvom dijelu prikazao je Barac u dvanaest poglavlja sredinu i prilike, socijalno, ekonomsko, političko i kulturno stanje u Hrvatskoj na početku XIX. vijeka i u vrijeme Ilirskog preporoda. I iz samih natpisa poglavlja i njihovih odjeljaka vidi se glavni sadržaj djela, njegovi razmjeri, širina i dubina.

Prvo poglavlje »Vrijeme i zadaci« prikazuje pregledno kajkavsku književnost prije Preporoda, vremensko trajanje, početak i kraj Ilirskog pokreta i odnos prema prošlosti. Sve to i obilježja Ilirizma dana su sažeto, ali plastično.

U drugom poglavlju prikazane su »Gospodarske, društvene i političke prilike u Hrvatskoj na početku XIX. v.«. Čitalac je time pripravljen da uđe s piscem u književna pitanja, koja treba da upozna u vezi s promatranjem našega kulturnog, političkog i književnog preporoda.

Premda treće poglavlje, »Evropska romantika«, u Barčevu djelu još ima uvodno značenje, ističe se već i književna strana. Karakterizirani su tu u kulturnom, političkom i socijalnom previranju napose suvremeni evropski književni pogledi, reforme i stvaralaštvo, što se sve odrazilo i u našoj preporodnoj književnosti.

U četvrtom poglavlju »Ilirizam« raspravlja se niz pitanja, koja dosada u našoj književnoj povijesti ili nisu dirana ili su ostala neriješena i neodređena. Barac utvrđuje, da je Ilirizam u prvom redu bio književni pokret, a usto i narodni, i društveni, i politički; da je to bio izrazito hrvatski preporod, ali da je nastao kao odraz cjelokupnoga nacionalnoga gibanja u Evropi, da mu korijeni idu u kraj XVIII. i prva tri decenija XIX. vijeka. »Iako je Ilirizam u mnogome bio maglovit i nestvaran«, kaže pisac, »u hrvatskom je narodnom životu ipak izvršio troje: učvrstio

je i proširio pojam hrvatske narodnosti, probudio je u hrvatskom narodu vjeru u sebe samoga i stvorio osnove za cjelokupni hrvatski politički i kulturni život.« Barac utvrđuje tri glavna izvora hrvatskom preporodu: 1. književni rad hrvatskih pisaca prijašnjih vjekova, njihovo naslanjanje na jugoslavensku i slavensku zajednicu, pokušaji oko ujedinjavanja književnog jezika i pravopisa; 2. politička borba Hrvata protiv Mađžara od 1790. g.; 3. nastojanja naših pojedinaca na kraju XVIII. i poč. XIX. v., da se riješe pitanja hrvatskoga pravopisa i književnog jezika i dođe do društvenog uređenja, stvaranja hrvatskih škola i t. d. O našim tadašnjim školama dao je Barac nepovoljno mišljenje. Nije sasvim točno rečeno, da »u Hrvatskoj nije na poč. XIX. v. bilo ni jedne jedine hrvatske škole«, jer sam dalje točnije kaže: »Ni u jednoj od hrvatskih gimnazija nije se poučavao hrvatski jezik.« Sama činjenica, da je gotovo trideset iliraca svršilo tada jedinu zagrebačku gimnaziju, pobija misao, da ta škola nije imala u sebi ničega hrvatskog, da je bila anacionalna, iako u njoj nije bio nastavni jezik hrvatski, nego latinski, iako su za nastavnike nametani Mađžari. Mladež gimnazijska mrzila je samo mađžarske nastavnike. Potvrđuje to broj đaka, koji su učili mađžarski, a taj broj je dugo bio minimalan. Iznio sam u svoje vrijeme slučaj Antuna Starčevića, koji je dobio šibe, jer je dolazeći u Lašćini ususret profesorom Mađžaru Ružički pjevao pjesmu na napjev »Brusmo sablje, brusmo kose ter režmo Mađžarom nose«. I Barac navodi slučaj rodoljubnog profesora Antuna Jelačića. Antun Mažuranić neobligatno je predavao hrvatski jezik i književnost već od 1835. pa sve do 1841. g. Premda je nastavni plan naših gimnazija bio u duhu svoga vremena, premda je škola bila u rukama reakcije (Meternichova apsolutizma) i svećenstva, ipak nije mladež bila samo ili većinom plemićka. Zagrebačka gimnazija nije po porijeklu svojih đaka bila ni plemićka ni gospodska.

Autor i sam kaže o hrv. školama na 118. strani: »Hrvatsko je školstvo bilo već od starijeg doba razmjerno na velikoj visini. Po svojoj organizaciji i po vrijednosti svojih nastavnika odgovaralo je školstvu u cijeloj habsburškoj monarhiji. Na hrvatskim su školama domaći i strani nastavnici, često vrlo sposobni« (Katančić, Ljudevit Jelačić). »Već po samome njihovu uređenju na tim su školama učenici stjecali dobro poznavanje književnosti, naročito staroklasičke i njemačke.«

On ističe, da se Hrv. nar. preporod mogao izvršiti tek onda, kad se u nešto izmijenjenim gospodarsko-društvenim prilikama Hrvatske toliko povećao broj takvih ljudi, koji su se mogli nametnuti javnosti. Tridesetih godina XIX. vijeka bio se uvećao broj pučana s višim obrazovanjem, a povećao se i broj malih plemića, koji su morali živjeti od intelektualnih zvanja. Zar bi ti brojniji pučani i mali plemići mogli da postanu vođi i borci narodnog preporoda, da su škole bile samo anacionalne i reakcionarne, da nije u njima bilo mladeži, koja je nacionalno osjećala?

Barac točno određuje, koje su klase uzele vodstvo u narodnom buđenju i književnom preporodu i kako je do toga došlo. Ilirizam nije značio nastavak državopravne borbe, kakvu su vodili hrv. feudinci sve do 1830.,

a nije ni nastavak onoga, što su htjeli Kušević i Drašković. On je proizašao iz novih društvenih snaga, koje su se u *prvim desetljećima* digle iz redova građanstva, seljaštva i maloga plemstva.

Naročito je dobro pisac prikazao izrazito napredne socijalne crte Ilirizma, zatim ilirsko isticanje pojma naroda i narodnih obilježja: povijesti, nar. jezika, nar. običaja, tradicije, nar. pjesme. Ilirizam je proširio »svoje vidike preko dotadašnje državopravne Hrvatske, uglavnom kajkavske, te su (ilirici) tako obuhvatili i sve Hrvate, i sve Južne Slavene, pa i Slavene«. »Uvesti u feudalnu Hrvatsku pojam narodnosti u tada modernom smislu značilo je već samo sobom revolucionaran zahvat. No to još samo po sebi ne bi bilo dovoljno, da se stvori pokret i dožive uspjesi. Ilircima je pošlo za rukom da u hrvatskom narodu probude vjeru u sebe samoga, koja je bila gotovo sasvim zamrla.«

Citirao sam riječi samoga Baraca, da se vidi, kako on točno i pouzdano u konciznim rečenicama pogađa suštinu pojedinih pitanja.

Značenje Ilirizma vidi Barac u njegovu psihološkom djelovanju. On je u Hrvata pobudio spoznaju o veličini ilirskog naroda i svijest o veličini i vrijednosti Slavenstva, i što je najvažnije, vjeru u vlastitu snagu i smisao vlastite egzistencije.

Barac je jasno utvrdio po autentičnim izjavama vođa ilirskih ciljeve i zadatke Ilirizma. U prvi mah književni pokret postao je mnogim Hrvatima sredstvom za političke ciljeve, premda su konzervativni ilirski feudalc i bili protiv političkog Ilirizma. Kako su se s druge strane izraziti protivnici iliraca mađžaroni žestoko borili protiv Ilirizma i stoga, što su se bojali ilirskih socijalnih zahtjeva i ekonomskih reformama, ilirci su najzad s 1848. godinom doživjeli poraz, jer je došlo do uvođenja novog apsolutizma i nove germanizacije. Barac dokazuje, da je kratko ilirsko razdoblje od 14 godina (1835–1848) ipak donijelo pozitivne rezultate. Nije doduše izvršen plan ujedinjenja Južnih Slavena, niti je stvorena jedna južnoslav. književnost, ali ostvareno je jedinstvo Hrvata i hrvatske književnosti. Uvođenjem štokavskog narječja približio je Ilirizam Hrvatima i Srbe u književnom nastojanju kao nikad dotle, a Slovencima je dao nov pravopis.

U V. poglavlju »Književni život« daje Barac potanku analizu Gajeve Danice i prikazuje njeno značenje, značaj i obilježja, sadržaj, jezik, ciljeve i zadatke, uređivanje, suradnike i prinose, razvitak, uspon i uspjehe. Napose je istakao njezino književno obilježje, nastojanje i rad njenih suradnika na reformi i jedinstvu pravopisa, članke o slavenstvu i ilirstvu, o značenju narodnog jezika, etape u radu i taktike u ostvarivanju programa na narodnom jezičnom i pravopisnom jedinstvu, promjene u životu *Danice*, na pr. kad je zabranjeno ilirsko ime (1843), razilaženje među vođama i suradnicima, pristaše i protivnike, priznanja. Prikazao je i druge naše publikacije onog vremena: almanaha *Kolo* s određenim izrazitim književnim obilježjem i *Iskru*, prosvjetni i književni list *Zoru dalmatinsku* i isporučio ih s *Danicom*. Barac je razložio i opreke, koje su nastale među ilircima, kako je došlo do fronte protiv Gaja, razilaženja

među mladima i starima. Ocrtao je teškoće, koje su dolazile od cenzure i vlasti, od napadaja *Zore dalmatinske* na ilirce. Sve je to uzrokovalo, da su polet, zanos, značenje i književna vrijednost *Danice* slabili i da ju je 1849. g. Gaj morao obustaviti. »Takav završetak *Danice* značio je i kraj cijeloga jednoga književnog razdoblja«, svršava pisac to poglavlje svoga djela.

»Presjek kroz preporodnu književnost« natpis je šestom poglavlju djela. U njemu je Barac dao niz vrijednih i zanimljivih crta, podataka i opažanja na osnovi pomnog studija prilika, ljudi i književnih produkata ilirskoga doba. Hrvatska preporodna književnost djelo je mahom mladih ljudi. Osnovno joj je obilježje lirizam, što je plod romantici sklonih iliraca, ali i specifičnih hrvatskih prilika. Proza se javlja u većoj mjeri u *Danici* tek od 1837. g., ali lirizam ostaje i dalje glavno obilježje u cijeloj tadašnjoj književnosti, i to ne samo u lirskim pjesmama, nego i u prozi i u drami. Osnovne su crte ilirske književnosti rodoljublje i rodoljubna lirika, oduševljenje i vjera u veličinu slavenstva i ilirstva, u slavensku misiju u povijesti čovječanstva, zanimanje za slavnu prošlost i rad za veliku slavensku budućnost. Kao najjači izraz preporodne lirike javile su se ilirske budnice, od kojih je prva Gajeva »Još Hrvatska ni propala«, pune vjere, da će hrvatski narod postići svoju slobodu. Slijede ih mnogobrojne domoljubne pjesme, među kojima je najznačajnija Mihanovićeva »Hrvatska domovina«, himna puna sadržaja, slika svega hrvatskog života, prošlosti hrvatske i ljubavi Hrvata prema domovini. Barac iznosi vrlo točno značajne misli i osobine te domoljubne lirike; to su: sjećanje na negdašnju veličinu, povijesni elemenat, spoznaja o potrebi narodne sloge kao glavnog uvjeta za nacionalno uzdizanje, slavljenje ljepota naše domovine, isticanje ljepote i snage našeg jezika, spoznaja o vrijednosti rada za domovinu i o vrijednosti slobode. Iz svega je izlazila borbenost i vjera u svoj narod, koja se sve jače očitovala, što su Mađari silovitije napadali i suzbijali narodni pokret. A na kraju, nakon neuspjeha 1848. i 1849. godine, klonulost i razočaranje zbog poraza, koji je donio svršetak ilirskog razdoblja. To je poglavlje odlična književna analiza Ilirskog preporoda, koju je mogao dati autor, jer je ušao u dubine povijesnog razvitka toga razdoblja i jer je u tančine proučio književno stvaranje Ilirizma. Konstatacije o književnim obilježjima *Danice* utvrđuje potom Barac u čitavoj ilirskoj književnosti. U ostalim odjeljcima toga poglavlja iznosi dalje faze ilirskog književnog stvaranja: domoljubna lirika postajala je s vremenom sve više banalna, prevladavao je u njoj verbalizam. Od 1840. javlja se protiv sve praznije patriotske poezije kritika, i to »u dva pravca: s obzirom na shvaćanje prošlosti i s obzirom na stanje u sadašnjosti«. Ojačava kritičnost hrvatskih pisaca prema pojavama javnog života, protiv maglovite i previše brojne poezije, javljaju se šaljive i satirične pjesme, epigrami. Najplodniji satirik i epigramatih i u toj vrsti pravi pjesnik bio je Vraz. Rugao se on hrvatskim političkim i društvenim veličinama, pojavama javnog i privatnog života, hrvatskom neodlučnom i hvastavom značaju. Drugi pjesnik žigose »hrvatski jal«,

treći tuđe elemente u našem narodnom životu. Što bliže kraju Ilirizma, javljaju se sve više »misli o konkretnim zadacima i socijalnim pitanjima«, »poklici društvenog značaja«, pozivi na borbu za slobodu, protiv Mađzara. U daljoj analizi ističe Barac etičko obilježje i moralnu osnovu Ilirskog pokreta, što se ima očitovati u vrijednosti kulturnog rada za ugled naroda (Mažuranić), u ideji, »da svaki narod ima pravo na slobodu«, u težnji za ujedinjenjem cijeloga čovječanstva (Vraz), u općeljudskim crtama i etičkim zadacima narodnog pokreta (Preradović). Sadržajnu stranu ilirske književnosti uz patriotsku liriku nastoje mladi književnici proširiti, tako napose erotikom. Iza pojave *Đulabija* nabujala je u preporodnoj književnosti najviše ljubavna lirika, ali kao sredstvo nacionalnog pokreta rijetko je ona iskazivala individualna čuvstva, nedostajala joj je realistična umjetnička snaga. Patriotska patetika prikrivala je i uzbijala iskrene ljubavne osjećaje. U lirici Ilirizma ima nešto pjesama filozofskog i religioznog sadržaja, javljaju se balade i romance, veće epsko-lirske pjesni. Začeci preporodne drame utuk su njemačkom kazalištu u Zagrebu, iako malo originalne, ali »izrasle iz hrvatskih prilika svoga vremena« i u duhu cijele književnosti Ilirizma. Ilirci pišu i prve originalne novele s nakanom, da stvore čitalačku publiku, a i s političkom tendencijom i u vezi s narodnim pokretom. Ostale književne vrste imaju u preporodnoj književnosti sekundarno značenje, tako aforizmi, putopis, feljton, kritika, književni prikazi iz stranih književnosti. Ovaj naoko podulji referat o Barčevu pregledu preporodne književnosti pokazuje, koliko je autor ušao u sva pitanja, kako je svestrano analizirao, ocrtao i prikazao taj znatni period naše knjige i kako je dao u tom svom »presjeku« novu, dokumentiranu, jasnu i uspjelu literarnohistorijsku sliku ilirske književnosti.

U VII. poglavlju »Pitanja književnog jezika« raspravlja autor o značenju jezika za ilirce i Ilirizam, o važnosti narodnih običaja, načina narodnog života i narodne prošlosti. »Pojam domovine mora biti nezavisan od svih uvjeta, svih političkih i vjerozakonskih odnošaja«, rekao je Nemčić. »U samoj se Danici od njezina početka uvijek ističe misao o prvenstvu jezika nad svim ostalim oznakama rodoljublja.« »Jezik je postao sredstvom hrv. narodne borbe za političku i nacionalnu ravnopravnost,« kaže Barac. »Ljubav prema narodnom jeziku kao znak narodnog ponosa« istakao je Gaj već u *Kratkoj osnovi*. »Jezik je po shvaćanju iliraca najsvetija veza s predima.« Jezik je najveća vrijednost, »važnija kuditkamo od religije«. (*Danica*, 1839) »Jezik je djelo njegovo« (t. j. naroda). One, koji zanemaruju svoj narodni jezik, klase, koje se služe tuđim jezicima, smatrali su ilirci za renegate, izrode. Te Gajeve misli prihvatili su svi ilirci. Zato su smatrali pitanje jezika u književnosti jednim od najvažnijih problema, ozbiljno su ga razmatrali i radikalno riješili u korist štokavskoga. Na tu odluku pristali su i kajkavci i čakavci. Razlozi su tomu bili: »rasprostranjenost, stare književne tradicije, sposobnost za pjesnički izraz«. Štokavsko narječje kao najraširenije, i teritorijalno i po plemenima, imalo je već razvijen književni i pjesnički jezik, tako da su preporoditelji sa svojom širokom koncepcijom ujedinjenja svih Hrvata

i Južnih Slavena mogli jedino za njega da se odluče i da ga preuzmu kao bogatu baštinu starije naše književnosti i kulture, koju treba samo dalje izgrađivati i razvijati prema novim potrebama.

U odjelitom poglavlju govori Barac o formiranju stiha i stila u našoj novijoj književnosti. Razložio je vrlo instruktivno metričko stanje i nastojanje naših književnika, hrvatskih i srpskih, prije preporoda i napose u ilirsko vrijeme, da izgrade stih i svoj stil; u to doba se naši pjesnici povode za staroklasičnom metrikom ili grade stihove po principu naglasna kao Dubrovčani i narodni pjevači. Što se stila tiče, preporodni su se pisci dugo povodili za latinskim, njemačkim ili talijanskim ugledima, jer su na tim jezicima učili škole. »Položaj glagola, dužina rečenica, smještaj enklitika, upotreba nekih pridjeva mjesto imenica – sve to ... odaje strani rečenički sklop u preporodnih pisaca,« konstatuje Barac. »Sva je hrv. kajkavska književnost uoči preporoda pisana jezikom, koji je po riječima doduše hrvatski, ali po sintaksi latinski ili njemački.« Ilirci su bili načisto o nedostacima svoga književnog stila, raspravljali su o tom (Mažuranić, Vraz) i nastojali da se riješe stranih utjecaja i izgrade samosvojan pjesnički stil ugledajući se najviše u narodnu pjesmu, napose njenu prostodušnost, jednostavnost, prirodnost i jasnoću. Preporodni pisci vidljivo su napredovali u gradnji stila, ali ostalo je u tome i posljednicima mnogo posla i truda.

Književna kultura hrvatskih dopreporodnih i preporodnih pisaca (IX. poglavlje) nije bila neznatna, utvrđuje Barac i kaže, da su na nju djelovali hrvatsko školstvo, knjižnice, kulturni život Hrvatske uopće, učenje u stranim sveučilištima.

Barčevo je mišljenje, da je »hrvatsko školstvo po svojoj organizaciji doduše udaljavalo hrv. omladinu od njezina naroda« i »stvaralo neki bližnji tip na austrijsku obrazovanih mladića, s nekakvim austrijskim patriotizmom i birokratskim pogledima na svijet«. Ali iz takve omladine teško da bi izašao niz iliraca, što se okupio oko Gaja.

Barac dobro ističe važnost privatnih knjižnica pojedinih iliraca, njihov interes za slavenske knjige, i napose spominje Nikolu Zdenčaja, koji je čitao i Mickiewiczova pariska predavanja. S tim pitanjem u vezi spominje poimence jedanaest iliraca, koji su imali velike knjižnice, sedmorica od njih bili su đaci ili profesori zagrebačke gimnazije.

Naročito je velik kulturni utjecaj na naše ljude u ono vrijeme dolazio s njemačke strane: obrazovani Hrvati znali su njemački, čitali njemačke knjige i gledali i slušali s hrvatske pozornice njemačke drame na njemačkom jeziku, čitali u svojim čitaonicama njemačke novine, a i u Zagrebu su izlazile njemačke novine. Hrvatska inteligencija i hrvatsko građanstvo bilo je zadojeno njemačkim duhom. Ilirci naprotiv uče slavenske jezike, i tako ojačava među Hrvatima slavenski utjecaj, napose češki. Učili su i druge jezike velikih naroda, talijanski, francuski. Autor je savjesno skupio imena stranih pisaca, koje su spominjali ili prevodili ilirci, što također dobro pokazuje širinu njihove književne kulture i njihove književne sklonosti.

Govoreći u X. poglavlju svoga djela o književnim pojmovima i uzorima iznosi autor, kako su ilirci prosuđivali glavna pitanja umjetničkog stvaranja, i to odnos umjetnika prema narodu i društvu, problem književne vrijednosti, građe i pravca hrvatske književnosti. »Književnik je svatko, tko piše na korist naroda« (Kukuljević). Književnost je sredstvo za obrazovanje naroda (Vraz). Što dalje ilirci su sve više pazili »na umjetničku vrijednost književnih produkata i na stvaralačke sposobnosti pisaca«, ali kritiku nisu lako podnosili. Veber je na kraju ilirskoga književnog razdoblja konstatovao »malenu vrijednost cjelokupne književnosti Ilirizma« i objasnio to time, »što su tridesetih i četrdesetih godina XIX. vijeka u Hrvatskoj pjevali mnogi ljudi, koji nisu imali nikakva umjetničkog talenta«, pa zaključuje: »Koristan može biti svaki pisac, no pjesništvom neka se bavi samo onaj, tko za nj ima dara«. Ilirci su se bavili i problemom pravoga pjesničkog stvaranja, problemom umjetnika – stvaraoca. Napose je Preradović bio naisto o teškoći umjetničkog stvaranja i o potrebi slobode u tom radu. Rješavali su i pitanje umjetničke građe i pravo pjesnika da piše »o onome, što osjeća«, i »o onome, čime je ispunjen njegov unutarnji život« (Vraz). Ilirci su tim svojim pogledima još romantici, »prizvuci realizma javit će se u hrv. književnosti tek pokraj Ilirizma (Nemčić)«. Što se tiče književnih ugleda, ilirci su pored staroklasičkih i zapadnoevropskih uzora uznosili kao bliže uzore djela starih hrvatskih pisaca, narodnu pjesmu i djela slavenskih pjesnika. Štampali su djela starih pisaca, počevši s *Osmanom* Gundulićevim, upućivali na narodne pjesme i štampali ih. Vraz se u korist narodne poezije odricao Dubročana, jer da im duh nije »slovinski«. On je bio i protiv jednostranog izdavanja zapadnoevropske književnosti i kriterija staroklasične estetike, a upućivao je pored narodne poezije na slavenske pjesnike. Tako je mislio, da će hrv. književnost doći do narodnog obilježja.

U XI. poglavlju »Kupci i knjige« govori Barac o općim društvenim prilikama u Hrvatskoj u doba Ilirizma. Te prilike nikako nisu tada bile povoljne za književnost. Potpore nije književnik imao ni u hrvatskom plemstvu, ni u građanstvu, ni u seljaštvu, koje je bilo od feudalaca sasvim zapušteno i živjelo u velikoj bijedi. Statistički podaci o tadašnjim pretplatnicima knjiga pokazuju, da su kupci bili »intelektualci, niži svećenici, niže plemstvo, a daleko su joj bili aristokrati, trgovci i obrtnici.« »Tvorcima hrvatske književnosti bili su više manje sirotinja, a sirotinja su bili i oni, koji su je podržavali kupujući knjige i novine.« Ilirci su uz svoje siromaštvo morali sami da izdaju knjige, da se zadužuju i da se sami brinu, kako će ih prodati. Ni knjižari nisu im bili skloni, bili su im neki čak i protivni. U tim prilikama književni rad »bio je ne samo besplatan, nego često i anoniman«. Naročito su težak posao imali urednici: morali su ponajviše sami davati rukopise, vršiti korekturu i administraciju. Tako Vraz za *Kolo*. Urednički honorari bili su bijedni, skupljanje pretplatnika mučno, prodaja slaba. Sve je to utjecalo na broj izdanja, koji je u ilirsko doba bio razmjerno malen prema broju pisaca. Zbog takvih prilika osnivale su se čitaonice sa svrhom da stvaraju »novo hrvatsko društvo, proniknuto narodnim duhom i zaneseno za stvaralački

kulturni rad«. One su napose imale da pomažu prodaju hrvatskih knjiga. One su pomagale, da se šire hrvatske knjige među publikom. Doista su čitaonice bile tada najjača naša kulturna ognjišta.

U posljednjem (XII) poglavlju općeg dijela »Književnost Ilirizma u okviru evropskih književnosti svoga vremena« iznosi Barac odnos ilirske književnosti prema evropskoj romantici, od koje je ona primila dosta obilježja, i to napose od njemačke romantike. Neke specifične crte evropske romantike nisu naši ilirci primali, tako oduševljenje za Istok, i to zbog naših prilika: Turci su vladali dijelom našega naroda i tlačili ga. Individualizma, melanholije, pesimizma nema u tadašnjoj našoj književnosti, naprotiv se tu ističe sloga, vjera u budućnost, u sreću pojedinca i t. d. Hrvatski je književnik u to doba morao da vodi brigu o domaćim prilikama i potrebama i da se prema njima upravlja. Ilirski pisac daje prvenstvo pojmu narodnosti ispred pojma romantike. Najviše su utjecali na ilirske pisce Nijemci, zatim Česi. Barac utvrđuje ove zajedničke crte evropske romantike i hrvatske preporodne književnosti: shvaćanje nacionalizma ne kao državopravne oznake, nego po narodnim obilježjima, t. j. po jeziku, običajima prošlosti; težnja za stvaranjem većih narodnih zajednica, njegovanje narodnog jezika, proučavanje narječja, skupljanje narodnih pjesama, uvođenje narodnog stiha u književnost. Stvoren je kao u evropskoj romantici i u preporodnoj književnosti gotovo kult historije, i to svih Južnih Slavena, dano je prvenstvo lirici, preuzimane su lirske i epske forme, motivi, stil, oblici strofa, stihovi i drugo. Barac je iznio još čitav niz sitnijih zajedničkih crta, ali ističe i razlike. Najzad on prikazuje, koliko su najizrazitiji ilirski književnici imali romantičarskih crta i elemenata. Ali zaključuje time, da su naši istaknuti pisci ostali i samostalni i samosvojni u skladu s hrvatskim prilikama i u težnji, da izgrađuju narodni duh.

U drugom dijelu svoga djela (Pisci i djela) dao je autor dvadeset i četiri prikaza ilirskih književnika. Da se uglavnom vidi, kako ih je Barac prikazao, navest ću potanje njegov prikaz Gaja, a za ostale preporoditelje dat ću samo glavnu Barčevu književnu karakteristiku.

Ljudevit Gaj dosad je slabo priznavan kao pisac, nego ponajviše kao organizator hrvatskog književnog života i kao glavni tvorac Ilirskog pokreta, iz koga je niknula preporodna književnost. Davši biografske podatke o Gajevu porijeklu, rođenju, školovanju i obrazovanju potanko, ali ipak pregledno, prikazao je Barac djelovanje Gajevo kao vođe, organizatora i pisca. Kritički, ali objektivno iznesene su pozitivne i negativne strane Gajeva karaktera, rada, uspjeha, i prikazana je njegova životna tragika. Gaj je ostvarivao ideje svojih prethodnika, što se tiče pravopisa, jezika, narodnih i političkih pitanja. Njegov je uspjeh, što je riješeno pitanje jezika i pravopisa. U tom se nastojanju pokazao kao odličan taktik. Takvim se pokazao i u ostvarivanju političkog programa polazeći od hrvatstva k ilirstvu, i dalje k jugoslavenstvu i slavenstvu. Gajeva je zasluga kao čovjeka i narodnog radnika u tome, što je podigao svijest hrvatskoga naroda uvjerivši ga, da je on »kao dio Ilirstva sastavni dio najvećega evropskoga naroda« – slavenskoga. Gaj je isticao Hrvate kao

dio autohtonog i starog evropskog naroda s velikim tradicijama i kulturnom prošalošću. Njegova je također zasluga, što je »unio u hrvatski narod pojam naroda, koji se ne zasniva na staleškim povlasticama, već na jeziku, običajima, vjerovanjima, i koji svoje uporište nalazi u širokim slojevima naroda«. On je doista bio »predstavnik demokratskih, nefeudalnih snaga«. Kao Gajeva lična svojstva ističe Barac: odlučnost, okretnost, neumornost u radu, sugestivno djelovanje njegove ličnosti. Mnoge zamjerke Gaju, mnoge prijekore, optužbe, kritike, osude Barac je temeljito prokontrolirao i objektivno prosudio. Gajeve pjesme bile su snažne, pune osjećanja, »zaokružene, a riječi njihove, povezane ritmom i građom stiha, doimaju se snažno«. Gajevi proglašeni i članci, povijesni, propagandni i politički sastavci imaju, kaže Barac, izrazito književno obilježje; puni su vatre, zanosa, pobuda, puni živih slika i poredenja, pisani izvrsnim umjetničkim stilom, skladni i zaokruženi. Gajevi članci »pripadaju među najbolju hrvatsku prozu u doba ilirizma, a time postaje većim i Gajevo značenje za hrvatsku književnost.«

Janka Draškovića ocrtao je Barac kao čovjeka, rodoljuba, političara, književnika i vođu iliraca, kratko, ali živo i plastično.

Antun Mihanović, borac za narodni jezik dvadeset godina prije preporoda, u jednu je ruku povezan još s prosvjetiteljstvom, u drugu romantik po uzoru o neodvojivosti čovjeka od njegova jezika, preteča iliraca kao propagator hrvatskog narodnog ujedinjenja, Jugoslavenstva i oslanjanja na Slavenstvo.

Uspjelu karakteristiku književnog i prosvjetnog radnika daje Barac i o Ignacu Kristijanoviću, posljednjem kajkavskom piscu, protivniku ilirskih reformama, a zatim o Matiji Šporeru, narodnom prosvjetitelju izvan zagrebačkog kruga i prije Ilirizma, plodnog pisca, iako ne veće književne vrijednosti.

Simpatično je prikazan lik Pavla Štoosa, kajkavskog pisca prije preporoda, zatim oduševljenog ilirca, koji piše štokavski dobre rodoljubne i prigodne pjesme i religioznomoralne spise. Kratko je prikazan prigodničar Josip Kundek. I Rakovac je još 1830–1835. bio plodan kajkavski pisac, ali on odrešito pristaje uz Gaja. Ističe se najprije kao prigodničar. Glavni mu je rad u drami, i to prijevodi i originalne drame. Specijalizirao se za gospodarska pitanja i kao ekonomski prosvjetitelj seljaštva.

Vukotinović je bio više književnik nego njegov vršnjak Rakovac. U pogledima smion, širokih vidika, raznovrsnoga književnog interesa: književnik, izdavač, sudac, narodni zastupnik, političar, veliki župan, osnivač hrvatske botanike. Plodan i ustrajan pisac, izdao je šest knjiga stihova i proze. Pisao je pjesme, pripovijetke i drame, bio plodan publicist i vrijedan naučni radnik, usto vrlo obrazovan, marljiv, dao je mnogo na različitim poljima kulturnog i javnog djelovanja. Barčev prikaz i karakteristika Vukotinovića primjer je uspjelog književnohistorijskog portreta.

Tomo Blažek bio je kritičan duh, od mladosti bolestan, rano je umro. »Usto je kao pravnik bio odrešit, pedantan, precizan«, kaže Barac. Svakako i zbog svoje nesreće u životu kritičan i pun gorčine. Imao je samostalnosti u mislima i pjesničkom izrazu.

O Ivanu Mažuraniću napisao je Barac veliku monografiju, jedno od najboljih svojih djela. Takav mu je po koncepciji, snazi i vrijednosti i prikaz rada toga najvećeg ilirskog pjesnika u ovom djelu.

Vraza, najvećeg ilirskog idealistu, prvoga pravog pjesnika i književnika, koji je živio samo za književnost i od nje, prikazao je Barac na 45 strana, opsežnije od svih ilirskih pisaca. Vraz je imao pred očima samo književnost. Bio je vrlo plodan književnik, suradnik mnogih domaćih i slavenskih listova, agilan urednik, među ilircima najobrazovaniji književnik. U hrvatsku književnost unio je Vraz kao »najizrazitiji romantik i među ilircima« najviše svojih, individualnih crta, zatim stranih formalnih elemenata iz stranih književnosti. »On je više od svih hrvatskih književnika svoga vremena gledao da se nadahne na narodnoj poeziji«, »odlikuje se po tome, što je najviše znao biti svoj, pišući o onome, što je osjećao«. Napose je Barac iznio važnost Vrazova kritičkog rada: Vraz je točno opažao i ocjenjivao sve književne pojave u Hrvata, Srba i Slovenaca, i njegovi sudovi, mahom prvi o pojedinim knjigama i piscima, stoje i danas. Zato je i njegov utjecaj na hrvatsku književnost svoga vremena i njen vidljiv napredak bio neosporno velik i znatan. Vraz je također bio »jedan od najplodnijih prozaista u razdoblju Ilirizma«, a po kvalitetu »prvi hrvatski prozaik svoga vremena«. Prikaz Vraza zaključio je Barac ovako: »Ako Vrazu kao liriku pripada u hrvatskoj književnosti Ilirizma drugo ili treće mjesto, u narodnom životu ide on među prve – jer je prvi ukazao na put, kojim hrvatska književnost mora ići, ako hoće da bude i narodna, i samostalna, i da bude umjetnost.«

Dimitrije Demeter pisao je drame, stihove, novele, članke i kritike, uređivao je časopise i novine. »Demeteru«, kaže Barac, »treba priznati mjesto jednoga od najjačih ljudi u stvaranju hrvatskoga kulturnog života u doba preporoda, a u razvitku modernoga hrvatskog kazališta mjesto njegova osnivača.«

Antuna Nemičića uvrštava Barac među najbolje hrvatske pisce Ilirizma. Njegove komedije »Kvas bez kruha« i početak romana »Udes ljudski« »prvi su ozbiljniji pokušaji u hrvatskoj književnosti, da se za komediju i roman uzme gradivo iz suvremene stvarnosti«.

Od slavonskih pristaša ilirskog preporoda prikazana su opširnije trojica: Mato Topalović, Stjepan Marjanović i Juraj Tordinac. Barac navodi kratko još pet manje istaknutih tadašnjih književnih radnika: Slavonca Luku Ilića, sabirača narodnog blaga, rodenog kajkavca Josipa Marića, prigodničara, i tri člana slavonskobrodske porodice Brlića.

Za Anu Vidovićevu kaže autor, da je »među hrvatskim ilirkama najplodnija pjesnikinja i za svoje doba najplodniji književnik u Dalmaciji«. Prikazao je i dva Dalmatinca, dva Kaznačića, oca Antuna i sina Ivana Augusta, pristaše Ilirizma.

Putopisac Matija Mažuranić napisao je samo jednu knjižicu *Pogled u Bosnu*, »najbolju knjigu hrvatske proze u doba ilirizma«, kako je rekao već Vraz. Iako neškolovan pisac, njegovo je djelo velikog nacionalnog značenja, »dokumentarno, neuvijeno, potresno«, pisano s velikim pripo-

vjedačkim darom. Iz Bosne spominje Barac kao dosljednog pristalicu Ilirizma franjevca Martina Nedića.

U kolu ilirskom spominje i Srbina Ognjeslava Utješenovića Ostrožinskog, koji je ustajao protiv povoda za zapadom i protiv zapadno-evropskih tradicija u hrvatskoj književnosti.

Trojicu ilirskih lingvista obradio je Barac zajedno. To su Antun Mažuranić, Vjekoslav Babukić i Bogoslav Šulek, rodnom Slovak, ali veliki branič hrvatskog naroda i njegove slobode. »U doba ilirizma Šulek je bio najizrazitiji i najokretniji hrvatski publicist i urednik.«

Ivan Kukuljević bio je fanatičan ilirac, ali na prošlost i suvremeni život naroda gledao je kritički nastojeći, da se narod riješi svojih mana. Zbog svoga objektivnog i kritičkog gledanja kao historik samouk postao je velik učenjak, a istakao se takvim gledanjem i kao književnik i kao političar, premda je bio romantik do kraja svoga života. Davši točnu analizu i pregled rada Ivana Kukuljevića, Barac je odredio značenje, vrijednost i nedostatke Kukuljevićeve lirike, njegovih drama, putopisa i naučnih radova, a istakao je njegovu veličinu kao učenjaka.

Posljednji je portret Petra Preradovića, najvećega ilirskog književnika uz Ivana Mažuranića i Vraza. Upravo je to zaokružen književni esej. Majstorski je Barac isklesao lik velikog umjetnika i čovjeka. »Ako i ne pripada među evropske pjesničke velikane XIX. vijeka, Preradović je ipak među prvim našim ljudima toga razdoblja. On je bio među rijetkim pojedincima, koji su najbolje spoznali naše narodne težnje, naše vrline i naše nedostatke, snagu naše prošlosti i naše žive riječi, i naše zadatke u ovome dijelu svijeta i u čovječanstvu. Pa ako i nije rekao sve u savršenom umjetničkom obliku, on je po širini svojih zahvata, po plemenitosti svojih poticaja, a i po djelomičnim ostvarenjima, ipak među onima, koji su izgrađivali hrvatsku književnost i hrvatski narod. Njegova poezija pronijela je ideje ilirizma duboko u XX. vijek.«

Potanje sam reproducirao Barčeve prikaze, karakteristike, mišljenja, ocjene i sudove. S namjerom sam citirao autora, da se i iz ovoga prikaza razabere veličina i značenje toga djela za naš kulturni život i nauku, da se vidi učenjačka metoda njegova rada, najzad, da dokumentiram, kako je Barac svestrano, s dubokim znanjem izgradio i stvorio prvu pravu i potpunu književnu povijest Ilirskog preporoda. Prikazivanje je njegovo živo, jasno, lako, pregledno, sažeto, ne gubi se u pojedinostima. Djelo se čita tečno, sa zanimanjem i zadovoljstvom.

Takvo djelo mogao je pisac da stvori zato, jer je poznavao u suštini i u pojedinostima materijal toga razdoblja, vladao je njime potpuno, te je mogao da ga iznese tako, kako ga dosada nije niko obuhvatio ni dao.

Svome djelu dao je Barac Glavnu literaturu, t. j. popis najznatnijih publikacija o najvažnijim zbivanjima i ljudima, o kojima govori u tekstu; zatim Indeks imena i Sadržaj po poglavljima i odjeljcima. Sve je rađeno pomno i savjesno.

